

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING INDIVIDUAL –
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ULARDA MA’NAVIY-AXLOQIY
SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH**

Saydaliyeva Umida

Andijon Davlat Pedagogika Instituti

Maktabgacha ta’lim fakulteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya:

Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish jarayonida insonlar tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan alohida maxsus munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo’lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o’zlashtirib , egallab boradi. Bunda predmetlar olamini hamda ular yordamida amalga oshiriladigan hatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o’sib borishi , kata yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog’I kerak. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchaya boshlaydi. Bu yoshdagi bolalarga beriladigan ta’lim tarbiya ularning murakkab harakatlarini takomillashtirish, elementar gigiyena , madaniy va mehnat malakalari hosil qilish, nutqini o’stirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didning dastlabki kurtaklarini yuzaga keltirish davridir.

Kalit so’zlar: Intellektual salohiyat.,mehnat malakasi, kasbiy mahorat, predmetlar olami.

5-6 yoshli bolalarning ko’zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri ularning serharakatligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko’rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas , balki faoliyatning bir xilligi va bir tomonlamaligidan charchab qoladi. Mana shu so’zlardan 5-6 yoshdagi bola tabiatning asosiy qonuni bo’lmish serharakatligi ortiq cheklab tashlamay , balki maqsadga muvofiq ravishda uyushtirish kerakligi yaqqol ko’rinib turibdi. Kattalar va tengdoshlari bilan bo’lgan munosabat orqali bola axloq me’yorlari , kishilarni anglash, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan Tanisha boshlaydi. Bu davrda bolaning nutqi yana ham jadal rivojlana boshlaydi. U yangiliklarni egallashga nisbatan o’zi bilganlarini mustahkamlashga ehtiyoj sezadi.

5-6 yoshli bolalar ehtiyoji va qiziqishlari jadal ravishda ortib boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish extiyoji , munosabatda bo’lish , o’ynash ehtiyojlarining mavjudligidir. Bu yoshdagi bolalar nutqini bir muncha to’la o’zlashtirganlari va haddan tashqari harakatchanliklari tufayli ularda o’zlariga yaqin bo’lgan kata odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo’lish ehtiyoji tug’iladi.Ular tor doiradan kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Ular endi qo’ni- qo’shnilarning bolalari

bilan ham jamoa bo'lib o'ynaydilar . Hamma narsani bilib olishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Bu yoshdagi bola tabiatiga xos bo'lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri uning narsani yangilik sifatida ko'rib , uni har tomonlama bilib olishga intilishidir. Shuningdek , bolalar hayotida va ularning psixik jihatidan o'sishida qiziqishning roli ham kattadir.

Qiziqish huddi ehtiyoj kabi bolaning biror faoliyatiga undovchi omoillardan biridir. Shuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixik hodisa desa bo'ladi. Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki , bola qiziqqan narsani mumkin qadar chuqurroq bilishiga intiladi va binobarin uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o'z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim xislatlarni o'stirishga va mustahkamlashishga yordam beradi.

5-6 yoshdagi bolalarda sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, hayol, hissiyot va irodaning rivojlanishi jadal kichadi. Bolalar turli narsalarni idrok qilishda ularning ko'zga yahshi tashlanib turuvchi belgilariga asoslansalar ham , lekin chuqur tahlil qilmaydilar. Bolalar kattalarning yordami bilan suratlarni analitik ravishda idrok qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Buning uchun bolalar suratlarni idrok qilayotganlarida kattalar turli xil savollar bilan ularni tahlil qilishga o'rgatishlari lozim. Bunda asosan bolalar diqqatini:

- Suratning mazmunini(syujetini) to'g'ri idrok qilishga ;
- Suratning umumiy ko'rinishida har bir tasvirlangan narsalarning o'rnini to'g'ri idrok qilishga ;
- Tasvirlangan narsalar o'rtasidagi munosabatlarni to'g'ri idrok qilishga qaratish kerak.

Diqqat har qanday faoliyatimizning doimiy yo'ldoshidir. Shuning uchun diqqatning inson hayotidagi ahamiyati ham benihoya kattadir.

Mazkur yoshdagi bolalar diqqati asosan ixtiyorsiz bo'ladi. Bolalarda ixtiyoriy diqqatning o'sib borishi uchun o'yin kata ahamiyatga ega. O'yin paytida bolalar diqqatlarini bir joyga to'plab o'z tashabbuslari bilan ma'lum maqsadlarini ilgari suradilar. Bu yoshdagi bolaning xotirasi ham yangi faoliyatlar va bolaning oldiga qo'yilgan yangi talablar asosida takomillasha boradi.

Bolalar o'zlarining faoliyatlari uchun qandaydir ahamiyatga ega bo'lgan , ularda kuchli taassurotlar qoldirgan va ularni qiziqtirgan narsalarni beihiyor eslarida olib qoladilar. Bu yoshda bolalar tafakkuri va uning o'sishi o'ziga xos xususiyatga ega. Tafakkur bolaning bu yoshidagi davrida juda tez rivojlana boshlaydi. Buning sababi:

- Birinchidan, bolalarda turmush tajribasining nisbatan ko'payishi;
- Ikkinchidan, bu davrda bolalar nutqining yahshi o'sgan bo'lishi;
- Uchinchidan esa, bolalarning juda ko'p erkin mustaqil harakatlar qilish imkoniyatiga ega bo'lishlaridir.

Bola o'z savoliga javob topa olmasa yoki kattalar uning savoliga ahamiyat bermasalar, undagi qiziquvchanlik susaya boshlaydi. Odatda har qanday tafakkur jarayoni biror narsadan taajjublanish, hayron qolish va natijada turli savollarning tug'ilishi tufayli paydo bo'ladi. Juda ko'p ot-onalar va ayrim tarbiyachilar ham bolalar ortiqroq savol berib yuborsalar, “ko'p mahmadona bo'lma”, “sen bunday gaplarni qayerdan o'rganding”, deb jerkib tashlaydilar. Natijada bola o'ksinib, o'z bilganicha tushunishga harakat qiladi. Ammo ayrim passiv va tortinchoq bolalar hech bir savol bermaydilar. Bunday bolalarga turli mashg'ulotlar va sayohatlarda kattalarning o'zlari savol berishlari va shu bilan ularni faollashtirishlari lozim.

Har qanday tafakkur, odatda biror narsani taqqoslash, analiz va sintez qilishdan boshlanadi. Shuning uchun biz ana shu taqqoslash, analiz va sintez qilishni tafakkur jarayonini faollashtirish va rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar tabiatga qilingan sayohatlarda turli narsalarni bir –biri bilan taqqoslaydilar va analiz hamda sintez qilib ko'rishga intiladilar.

5-6 yoshli bolalar hali shaxsiy xususiyatlarini idrok etishga va baholashga qiyiladi, shuningdek o'zlari haqida ma'lum bir xulosani bera olmaydilar. O'z –o'zini anglash layoqati tayyorlov yoshidan boshlab ancha rivojlanib avval u qanday bo'lganini va kelajakda qanday bo'lishini fikrlab ko'rishga harakat qiladi. Bu esa bolalar beradigan “ Men kichkina paytimda qanday bo'gan edim?” , “ Men kata bo'lganimda qanday bo'laman ?” singari savollarida ko'rinadi. Kelajak haqida fikr yuritib, bolalar kelgusida kuchli, jasur, aqlli va boshqa shu singari qimmatli insoniy fazilatlarga ega bo'lishiga harakat qiladilar.

Kichik va o'rta guruh yoshida bola karakterining shakllanishi davom etadi. U asosan bolalarning kattalar karakterini kuzatishlari asosida tarkib topadi. Shu yillardan boshlab bolada ahamiyatli hisoblangan – iroda, mustaqillik va tashabbuskorlik kabi shaxsiy xususiyatlar rivojlana boshlaydi. Katta guruh yoshida bola atrofdagi odamlar bilan turli faoliyatlarda muloqot va munosabatlarga kirishishga o'rgana boshlaydi. Bu esa unga kelajakda odamlar bilan til topishishda, ish bo'yicha va shaxsiy munosabatlarni normal ravishda o'rnata olishida foyda keltiradi. Bu yoshdagi bolalar shaxsining shakllanishida ularning ot-onalari haqidagi fikrlari va ularga beradigan baholari nihoyatda ahamiyatlidir.

Bu davrda bolalarda avvalo bilish sohalari so'ngra esa emotsional motivatsion yo'nalish bo'yicha ichki shaxsiy hayot boshlanadi. U yoki bu yo'nalishdagi rivojlanish obrazlilikdan to ramziylikkacha bo'lgan bosqichlarni o'taydi. Obrazlilik deganda bolalarning turli obrazlarni yaratish, ularni o'zgartirish va ularni erkin harakatga solish, ramziylik deganda esa belgilar sistemasi (matematik, lingvistik, mantiqiy va boshqalar) bilan ishlash malakasi tushuniladi.

Bu davrda ijodkorlik jarayoni boshlanadi. Ijodkorlik layoqati asosan bolalarning konstruktorlik o'yinlarda, texnik va badiiy ijodlarida namoyon bo'ladi. Bu davrda

maxsus layoqatlar kurtaklarning birlamchi rivojlanishi ko'zga tashlana boshlaydi. Bilish jarayonlarida ichki va tashqi harakatlarning sintezi yuzaga keladi. Biron bir narsani idrok qilish jarayonida bu sintez perspektiv harakatlarda, diqqatda ichki va tashqi tuzilmasini bog'lay olishda ko'rinadi. Tafakkurda esa amaliy masalalar ishining usullarini bitta umumiy jarayonga birlashtirish sifatida yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning asosida insoniy intellekt shakllanadi va rivojlanadi. Bu davrda tasavvur, tafakkur va nutq umumlashadi. Bu esa bu yoshdagi bolalarda tafakkur qilish omili sifatida ichki nutq yuzaga kelayotganidan dalolat hisoblanadi. Bilish jarayonlarining sintezi bolaning o'z ona tilisini to'liq egallashi asosida yotadi. Bu davrda nutqning shakllanish jarayoni yakunlana boshlaydi. Nutq asosidagi tarbiya jarayonida bolada elementar axloqiy norm va qoidalar egallaniladi. Bu norm va qoidalar bola axloqini boshqaradi. Bola va atrofidagi kishilar orasida xilma-xil munosabatlar yuzaga kelib, bu munosabatlar asosida turli xil motivlar yotadi. Bularning hammasi bolaning individualligi tashkil etib, uning boshqa bolalardan nafaqat intellekti balki axloqiy motivatsion jihatdan farqlanadigan shaxsga aylantiradi. Mazkur yoshdagi bolalar shaxsi rivojining cho'qqisi bo'lib, ularning o'z shaxsiy sifatlari, layoqatlari, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarini anglash, o'z-o'zini anglash hissining yuzaga kelgani hisoblanadi.

Bola insoniy munosabatlar tizimida ham alohida o'rin egallayotganini, ota-onasi, yaqinlari, atrofdegilar unga yosh boladek emas, balki o'z vazifalari, majburiyatlari bor bo'lgan, o'z faoliyat natijasiga ko'ra hurmatga sazovor bo'lishi mumkin bo'lgan alohida shaxs deb munosabatda bo'ladilar. Buning natijasida bolaning o'z-o'zidan oilasi, sinfi va boshqa jamoalardagi o'z o'rnini anglay boshlaganini ko'rish mumkin. Bu davrda bolaning “Men shuni xohlayman” motividan “Men shuni bajarishim kerak” motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir bolada psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida balki xatti-harakatida ham ya'ni ma'lum darajada qo'rquvni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi. Bu davrga kelib bola atrofdegilar bilan o'zaro munosabatda ma'lum bir natijalarga erishgan, o'zi xohlayotgan narsalarni hamda, o'z oilasida o'z egallagan o'rnini aniq biladigan bo'ladi. Shuningdek u o'zini o'zi boshqarish malakasiga ega bo'ladi, vaziyat va holatga qarab ish yurita oladi. Bu yoshdagi bolalar ularning xatti-harakatlari va motivlari ularning o'zlariga beradigan baholariga qarab “Men yaxshi bolaman” emas, balki bu xatti-harakatlar o'zgarar ko'z o'ngida qanday namoyon bo'lishiga qarab baholanishini tushuna boshlaydilar.

Ma'naviy-axloqiy tushuncha ijtimoiy tushunchalardan biri bo'lib, uning mohiyati shaxs xatti-harakatlari, yurish-turishi, turmush tarzi, hayot kechirish tamoyillari, qoidalari, shuningdek, ijtimoiy munosabatlar mazmunini ifodalaydi va jamiyatning ma'naviy-ruhiy hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Axloq (xulq-atvop demakdir) – ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, ijtimoiy tartib-qoida bo'lib, bu tartib qoida

ijtimoiy hayotning barcha sohalarida kishilarning xatti-harakatini tartibga solish vazifasini bajaradi. Axloq shaxs taraqqiyotining yuqori bosqichi bo‘lgan ma’naviy moyillikning asosini, poydevorini tashkil etadi. Axloq kishilarning xulq-atvor me’yorlari va qoidalarini, ularning o‘z-o‘ziga, boshqa kishilarga, mehnatga, jamiyatga munosabati kabi axloqiy tushunchalarni o‘z ichiga oluvchi ijtimoiy ongning alohida shaklidir. Ma’naviy-axloqiy tushuncha tarixiy xususiyatga ega, chunki u kishilik jamiyatda avlodlar tomonidan to‘plangan tajribalar va munosabatlarni aks ettiradi.

Insonning barkamolligi, avvalo, uning ma’naviy jihatdan yetukligi bilan belgilanadi. Bizning nazarimizda, shaxs ma’naviyati uning ongida kechadigan ijobiy mazmunga ega o‘y-fikrlari, niyatlar, g‘oyalar, nazariya va ta’limotlar mazmunining amaliy faoliyatidagi tatbiqida namoyon bo‘luvchi ruhiy jarayondir. SHuni alohida ta’kidlash joizki, shaxs ma’naviyati asosida ijobiy mazmunga ega bo‘lgan, o‘y fikrlar, niyatlar, g‘oyalar, nazariyaning va ta’limotlar mazmunini tushunib yetishishini e’tiborga olish lozim. Demak, o‘zbek xalqining ma’naviyati haqiqatgo‘y va adolatli bo‘lish, jaholat va qabixlik yo‘lini to‘shish, insoniylik, mehr-shafqat, ma’rifat, do‘stlik, mardlik, birodarlik, mehmondo‘stlik, poklik, xush xulqlilik, insof, vatanparvarlik kabi insoniy fazilatlarni singdirishga chaqiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-3305-sonli Qarori. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2017 y. “Xalq so‘zi” gazetasi, 2017 yil 3 oktyabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsyepsiyasi to‘g‘risida”gi PQ-4312-son Qarori.
3. O‘zbekiston respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2019 yil 22 oktyabrda qabul qilingan, Senat tomonidan 2019 yil 14 dekabrda ma’qullangan. №O‘RQ-595 (18.06.2020 y. kundan kuchga kiradi).
4. O‘zbekiston respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018 yil 4 iyuldagi 1450-sonli “O‘zbekiston respublikasining ilk va maktabgacha yosh dagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Buyrug‘i. QHMMB: 10/18/3032/1450-son. 04.07.2018 y.
5. O‘zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti SHavkat Mirziyoevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasidan.